

styli 32 locus

Publicació d'Iniciativa Cultural de la Franja: una eina d'intercanvi literari

La llengua de Saidí als papers de Saroihandy

A través d'una conversa electrònica casual amb el tècnic cultural, historiador i investigador de l'aragonès, Óscar Latas (Samianigo, 1968) vaig tindre coneixement detallat dels viatges que l'eximi filòleg basc-francès Jean-Joseph Saroihandy, pioner en l'estudi científic de les llengües aragonesa i catalana a l'Alt Aragó, havia fet, principalment el 1906, per diferents localitats catalanoparlants d'aquesta zona.

La meua curiositat i interès lingüístics augmentaren quan Latas em va parlar dels tres dies que Saroihandy va ser a Saidí durant aqueix any de 1906 realitzant enquestes, anotant i registrant en un dels seus quaderns de camp, a llapis, expressions, dites, paraules i històries que li contaven persones del meu poble.

L'amabilitat i generositat d'Óscar Latas no es va quedar aquí sinó que, pocs dies després, em va fer arribar, fotocopiats, els fulls del quadern del lingüista francès que recullen les notes preses durant la seua estància saidinenca, los dies 14, 15 i 16 de setembre de 1906.

La primera impressió que em vaig endur en llegir aquets papers és que en el català de Saidí que es parlava fa prop de 120 anys ja es podien sentir els trets més distintius de la seua parla local (fonètics, morfològics sintàctics i lèxics) que romanen avui dia, com ara la palatalització dels grups consonàntics pl, fl, gl, cl, i bl, tant en posició inicial como interior de paraula, algunes metàtesis posicionals de consonants, epèntesis o reforços vocàlics inicials, etc.

El mestre Saroihandy no era partidari de treballar amb un qüestionari elaborat prèviament

ni de seleccionar un univers d'informants aleatori o divers.

Ell es plantava al carrer i conversava lliure i espontàniament amb les persones que es trobava. I anotava en la seua llibreta el que deien, amb uns criteris de transcripció fonètica sincrètics o molt personals.

El primer que va fer, quan va arribar al poble el divendres 14 de setembre, va ser adreçar-se a la plaça de l'església on una dona li va dir que *arribarà a la pllassa i trobarà un callishonet* (carreró, callís) *prop de cal retó, al cantó mateix.*

La informant li va parlar també de feines quotidianes, com preparar *canissos p'a assecà figues...i si plou i n'hi ha aigua per astí veurà la baseta.*

També parla d'uns atuell, de nom il·legible, els quals la dona enquestada anava a *fre-ga'ls pa ficà la brema.*

De la plaça de missa, l'enquestador va anar, *passan una roglada de ca-*

ses, segons li va indicar un passejant, cap al nord de la vila des d'on podia veure l'ermita de sant Antoni. Cal dir que el nom col·lectiu *roglada* (de *roglle*, ar. *rolde*) ha desaparegut de la parla actual de Saidí.

Un cop allà, tenint el sant patró del poble a la vista, un informant li diu que *hai estat a la ermita de Sant Antoni y que lo dia del seu San puye tot lo poble.*

Saroihandy anota peculiaritats fonètiques com el nom *iaia* que confronta amb la pronunciació de la semiconsonant inicial més africada (*djaia*) de pobles del costat com Fraga o Vilella, palatitzacions o diftongacions de la vo-

Jean-Joseph Saroihandy

Iniciativa Cultural de la Franja

Publicació d'Iniciativa Cultural de la Franja

Direcció:
Mário Sasot

Consell de redacció:
Esteve Betrià
Pep Espluga
Loli Gimeno
Carme Messeguer
Ramon Mur
Artur Quintana

Disseny:
Esteve Betrià
Ricard Solana

Redacció
Sagrat Cor, 33
44610 CALACEIT
redaccio@tempsdefranja.org

Impressió i producció
Terès & Antolín s.c.
info@teresantolin.com

Dipòsit legal: TE-57/2009

Vista del poble des de la carretera de baix
(Totes les fotos de Saidí cedides per Virgili Ibarz)

cal e en posició tònica així com curioses metàtesis de consonants. Aquests dos últims fenòmens es fan palesos en l'expressió recollida per: *tenim lleit de craba*, vocables que encara subsisteixen a Saidí.

Quant als verbs, recull abundants casos de pronunciació relaxada o la desaparició total de la bilabial del sufix d'imperfecte -v- (*astí estaem, mon anaem...*) Saroïhandy supleix aquesta absència consonant amb una 'h'.

A l'autor també li crida l'atenció l'excessiva obertura d'algunes vocals accentuades. Un informant, referint-se a l'aigua de la basseta, diu: *jo la trobo massa mòlla*. També es troben en algunes paraules recollides, la desaparició de la 'e' àtona interconsonant en casos com com *vritat*, en contes de *veritat*, i el tancament vocàlic de la 'e' en 'i' en paraules com *raïl* (de rael < normatiu arrel). *Això està molt arrailat*. Ambdós casos es conserven vius al saidinès actual.

En el nivell morfològic, trobem registrats molts subjuntius i imperatius amb la vocal temàtica -e- tret comú del dialecte occidental en front del oriental i normatiu -i-. *Si estessen ben madús, serien mol bons*.

També apareix un petit llistat d'expressions desideratives on sovinteja l'ús del sufix incoatiu -sc-. *Ojalà't cremesses / ojalà's cremés / ojalà me morisquessa*, sufix -sc- que apareix en altres temps verbals: *cada dia llegisco los diaris*.

Saroïhandy recull també, de les converses dels vilatans, un munt de peculiaritats lèxiques com *recapte* (*viande*, segons anota en francès); *tassa* (got), *coxis* (avui pràcticament desapareguda a Saidí) o *ribrell*, definit pel filòleg gal com: *grand cuvette de fang*. També apareixen el verb 'escanar': *m'escano* (avui a Saidí: *m'encano, encanar-se*, o l'adjectiu *bafurós*, (que lleve la cara bruta, segons explica l'informant).

També surten paraules del món de l'hort com *bibons* (mongetes tendres) o *batjoques* (fesols amb beina, Shdy.) i *pimentó* (pebrot), així com objectes de fang o ceràmica com lo *selló* (avui: *silló*) i la *charreta*, encara conservat. I també la paraula

Gent un dia festiu a l'antiga Plaça d'Andrevet (avui, plaça de Joaquim Ibarz)

cullestro (del cast. *calostro*) definit per l'informant com *primeira lleit d'una craba parida*.

Per altra banda hi ha expressions sorprenents que ara ja no se senten en la parla oral actual: *Faigue conte que no caigue!*, substituïda, crec que des de ja fa temps a la localitat per: *pare qüenta que no caigue* procedent, aquesta última, de l'aragonès ribagorçà.

Quant a la identificació dels informants, tan sol hi ha una persona esmentada amb el seu nom i cognom: Honorina Belenguer, la qual ens regala aquestes veritables perles lingüístiques: *mo'n reuníem unes cuantes i mo'n anaem a la Fontaneta. Allí no fíem re*.

En un moment de la seua enquesta, Saroïhandy fa al·lusió a un costum social molt arrelat a Saidí els primers anys del segle passat, avui extingit: *lo Chan*, definit per l'autor com «sort de chantage» (en francès).

Segons la versió de mon pare, un grup de joves, després de recórrer uns quants bars del poble es situaven al carrer davall d'un balcó on vivia una dona, generalment vídua o soltera, i començaven a maldir en veu alta assumptes delicats com que la vídua tenia un prenent o que la soltera estava encinta, etc., i demanaven que els baixessin pastes, vi, etc., per a fer-los callar. Això era fer lo Chan.

Finalment, de les notes preses el diumenge 16 de setembre (darrera pàgina del quadern saidinenc, destaquen les expressions: *ja pot escomençá a ploure quan vullgue y Au, vatge, qué fas tu astí?* y dos verbs molt especials, avui conservats: *ell sempre ensume i no t'encantes* (= no bades), tots dos pronunciat amb la e inicial oberta en 'a'.

UN PIONER EN L'ESTUDI DE LLENGÜES PIRENAIQUES

El filòleg francès Jean-Joseph Saroïhandy (Saint Maurice -sur-Moselle, 1867 - París, 1932) va fer nombrosos viatges pel nord de la província d'Osca entre 1896 i 1913 en els quals va ano-

Plaça de Missa i Ajuntament vell

tar i registrar expressions, dites i paraules de la llengua aragonesa i del català d'aquesta zona. Els quaderns i fitxes on escrivia el fruit de les seues recerques, quan ell va morir, van ser donats en dipòsit per la seua vídua a la Biblioteca Interuniversitària de Bordeus.

Quan aquesta entitat es va traslladar a un altre edifici en 1970, els papers de Saroihandy es van extraviar i va ser la providencial trucada del doctor Artur Quintana a la Biblioteca bordelesa en 1981, quan estava preparant una entrada sobre el professor i filòleg francès per a la *Gran Enciclopedia Aragonesa*, la que va possibilitar la localització d'aquest materials que inclouen també els seus treballs sobre l'occità i el basc.

Això va permetre a l'investigador Óscar Latas descobrir personalment l'arxiu Saroihandy en 1999 i després de quatre anys d'estàncies d'investigació in situ a la Universitat Bordeaux Montaigne i molts més anys de recerca posterior, Latas publicà el 2005 a Xordica Editorial amb el suport de Prensas Universitarias de Zaragoza el llibre *Misión Lingüística en el Alto Aragón*, que recull diversos articles i correspondència de Saroihandy i un extens glossari de lèxic, expressions i testimonis de l'aragonès de diferents comarques i pobles, essencialment pirinencs.

Carrer del Portal i pany de l'antiga muralla

Pel que respecta al català d'Aragó, Saroihandy enquestà unes 30 viles, entre elles Castanesa, les Paüls, Bonansa, Sopeira, Roda d'Isàvena, Lasquarri, Benavarri, Calassanç, Peralta de la Sal, Sant Esteve de Llitera, el Campell, Tamarit, Saidí, Fraga, Vilella, Mequinensa o Torrent. Totes aquestes incursions les va fer a l'entorn de l'any 1906.

Cal recordar que Saroihandy, llavors, estava preparant un article per al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona a l'octubre de 1906 on va participar amb una comunicació titulada «El català del Pirineu a la ratlla d'Aragó» i al setembre d'eix any va escriure una carta a Mossèn Alcover donant compte de les seves recerques, tot oferint una descripció precisa del mapa lingüístic de les zones visitades:

Per altra banda, el proper mes de febrer sortirà un interessant article científic sobre el català de la vall de l'Isàvena; a càrrec dels abans citats Latas i Quintana: «L'enquesta de Jean-Joseph Saroihandy a Roda d'Isàvena l'any 1905», *Estudis Romànics* [Institut d'Estudis Catalans], vol. 47 (2025), p. 343-359.

Màrio Sasot

Un dia

Merxe Llop

Temor d'asfalt
quan abandono la porta de ca meua,
ossos d'un xiprer
esgarrapen les seues arrels
com los meus.

Llums inconscients
volen fugir de la seua nit
com jo.

Una abella se perd entre los meus llavis
quan retorno amb la lluna
per un carrer d'aigua entre l'herba.

Ocupació

Merxe Llop

Fugen les paraules dels diccionaris
amb los tirs de la guerra,
llàgrimes de por rellisquen
per la biblioteca.

Passarel·les

Vicent Pallarés Pascual

Amistats,
ara passarel·les,
que cerco
a la ciutat que ja no és nostra.

Amb il·limitada paciència
intento lligar-les
amb cintes cada vegada més pàl·lides.
Mai s'avorreixen de venir rostres
que es van quedar estancats en el temps,
units a estranyes estaques
clavades en fangs.

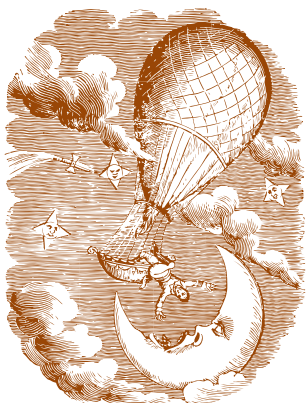
Fesomies,
que ara juguen, ara s'amaguen.
Venen, amb lentitud de fulla seca,
planegen més lleugeres, més seques,
a punt de trencar-se.

Més mortes que en dies anteriors,
fan viatges més llargs que els d'ultramar.

Tems lluner

Hèctor B- Moret

Lluna llunera:
 lluna blanca i sencera,
 lluna blava i terrena,
 lluna brava i flamenca,
 lluna bona i segura,
 lluna bruna i menuda,
 lluna certa i incerta,
 lluna clara i opaca,
 lluna closa i oberta,
 lluna dobla i entera,
 lluna dolça i moderna,
 lluna fada i salada,
 lluna farta i gallarda,
 lluna fina i estreta,
 lluna folla i serena,
 lluna forta i robusta,
 lluna fosca i escura,
 lluna fresca i nocturna,
 lluna llesta i atenta,
 lluna magra i injusta,
 lluna moixa i discreta,
 lluna molla i selecta,
 lluna negra i caduca,
 lluna nova i vetusta,
 lluna nua i sincera,
 lluna plena i perfecta
 lluna prima i esvelta,
 lluna pura i planera,
 lluna sana i robusta,
 lluna seca i puntera,
 lluna tendra i eterna,
 lluna tova i modesta,
 lluna trista i extrema,
 lluna vella i novella,
 lluna vera i melosa
 lluna vista i oculta
 lluna viva i tapada:
 lluna llunera!

Núvol

Poques coses hi ha més impressionants que obrir la finestra i veure com s'apropa el núvol. Com la seua majestuosa presència va omplint poc a poc el cel d'intensitat i oportunitats; com la seua energia comença a penetrar al paisatge i a esquitjar-lo amb els seus rampells exultants de bellesa mentre una remor de polifonies greus fa revifar els abismes més incògnits.

Veig el núvol. És aquí. Gairebé el puc tocar. Damunt meu hi ha una tibantor de forces emergents preparades per esclatar a possibilitats. Tot és a punt per la gran tempesta. Comença a tremolar el vell paradigma...

Poques coses hi ha més descoratjadores que veure —amb la finestra oberta de bat a bat— com passa el núvol, majestuosament, de llarg.

Aquest cop no ha caigut ni una trista convicció.

Montse Gort

Un cuixot volador

Capvespre d'inicis dels 50. L'estraperlo, la fam, la misèria... persisteix. Miquel Moixó i Joan Moixó, pare i fill, tornen xino-xano del tros, abans no sigues massa fosc. La fatiga els ha aturat una estona, davall d'una figuera, a prop d'un dels revolts de l'antic camí de Fraga cap a Alcarràs. Mentre els Moixó baden, ha eixit disparat un dels tants pernils que tragina un camió d'embotits. El xofer ha continuat el trajecte sense immutar-se. Pare i fill s'afanyen a identificar l'objecte volador, que ha anat rebotit al voral. Malgrat la polseguera que ha aixecat el vehicle, els ulls de tant l'un com l'altre els fan pampallugues: són davant d'un esplèndid cuixot de magre.

De lluny un guàrdia civil a cavall ha observat moviments estranys. L'agent no dubta a acostar-se a Miquel Moixó, que ja va carregat amb el pernil. Miquel li explica el que ha succeït i el de la Benemèrita s'ofereix a custodiar el cuixot en cas de reclamació. El pare Moixó, a la primera de canvi, descarta la proposta. I és comproment, ell mateix, a tenir una setmana el pernil, tancat en pany i clau, per si es produeix l'esmentat reclam. Una quinzena més tard, els Moixó van començar a cruspir-se, de totes les maneres possibles, aquell manà inesperat.

A ran de l'escassa oferta de la postguerra en qüestions d'oci, els caps de setmana Miquel Moixó s'encarregava de projectar, junt amb Joan, pel·lícules en el cinema del poble. A voltes els dos guàrdies civils de la contornada es presentaven a mitja sessió per verificar que les artistes del setè art no ensenyessen més del que tocava en pantalla. Quan en una ocasió una actriu va mostrar un discret escot, el pare Moixó fou ràpidament multat amb 200 pessetes. Mai els uniformats van lliurar cap rebut als Moixó per la severa sanció. Ambdós agents, que solien tenir molt males puces, no van acceptar mai no haver pogut tastar el cuixot de magre.

Joan Moixó, ara que ja és un venerable ancià, em diu que la penalització dels de la Benemèrita no va aconseguir esgarrar l'alegria d'aquells dies, que pareixien de festa major, devorant el pernil a cremadent.

Quim Gibert